

Türk dünyasının böyük şəxsiyyəti Əhməd bəy Ağaoğlu (1869-1939) Azərbaycanın qədim yaşayış məskəni olan Şuşada doğulmuş, ilk və orta təhsilini Şuşanın rus gimnaziyasında almış, həmin illərdə farsca, ərəbcə öyrənmişdir.

Mütəfəkkirlə şəxsən tanış olan türkiyəli alim, ord. prof. Hilmi Ziya Ülkən onun haqqında yazmışdır: Əhməd bəy Ağaoğlu Peterburqda Politeknik İnstitutuna daxil olduğu halda səhhətinə görə ölkəsinə qayıdır. Yaxşılaşdıqdan sonra Parisə gedərək Sorbonna Universitetinin tarix və filologiya bölümündə təhsilə davam edir. Eyni zamanda hüquq fakültəsinə də qəbul olunur. Ağaoğlu tələbə olduğu dövrdə Parisdə çapdan çıxan "La Nouvelle Revue" və "Revue Bleue" qəzetlərinə, həmçinin Tiflisdə dərc edilən "Kafkas" qəzetinə Şərqə aid məqalələr qələmə alaraq göndərirdi. Parisdə təhsilini tamamladıqdan sonra Azərbaycana qayıtmışdır.

1902-ci ildə Əhməd bəy Ağaoğlunun təklifi ilə milyonçu Hacı Zeynalabdin Tağıyev Çar Rusiyasından bir qəzet çıxarmaq icazəsi almaq istəmiş, lakin buna müvəffəq olmamışdır. Hilmi Ziya Ülkən Əhməd bəy Ağaoğlunun fəaliyyətindən bəhs edərək qəzetin çapı üçün icazənin yalnız 1905-ci il inqilabından sonra mümkün olduğunu bildirmişdir: "Həsən bəy Zərdabinin 1875-ci ildə yaratdığı Türk qəzetçiliyi yenidən canlandı və özünün də qatıldığı "Həyat" adlı qəzet yaradıldı. Bu təşəbbüslə Azərbaycan oyanış hərəkatı ikinci dövrünə keçirdi. Bu dövrün başlıca simaları Ağaoğlu, Əli bəy Hüseynzadə, Əlimərdan bəy Topçubaşov idi. Əhməd bəy bir il "Həyat"da çalışdıqdan sonra özü "İrşad"ı çıxardı. Bundan sonra Bakı zənginlərindən Murtuza Muxtarovun yardımı ilə "Tərəqqi"ni yaratdı. Eyni zamanda Əhməd Ağaoğlu "Difai" adında siyasi bir cəmiyyət yaradaraq Türk xalqının hüququnu müdafiə etməyə başladı. Bu illərdə yenə Tiflisdə Hüseynzadə ilə "Füyuzat"ı çap etdirdi".

Hilmi Ziya Ülkən 1909-cu ildə Əhməd bəy Ağaoğlunun Türkiyəyə gəldiyini, Darülfünunun rus dili və türk tarixi müəllimliyinə təyin edildiyini, 1912-ci ildə "İttihad və Tərəqqi Partiyası"nın mərkəzi ümumi üzvlüyünə və Karahisar deputatlığına seçildiyini yazmışdır. O, Birinci Dünya müharibəsi boyunca Darülfünun müəllimliyindən əlavə qəzetdə də çalışmışdır. Hilmi Ziya Ülkən "Türk Yurdu" dərgisinin təməlinin Ə.Ağaoğlunun evində atıldığını bildirmişdir.

Dahi bəstəkar Üzeyir bəy Hacıbəyov Əhməd bəy Ağaoğlunun Azərbaycan tarixindəki xidmətini yüksək qiymətləndirmişdir. Yazıçı, jurnalist, ictimai xadim Cəlil Məmmədquluzadə onu və Əli bəy Hüseynzadəni "Bakının birinci jurnalistlərindən" olduqlarını bildirmişdir.

Bu dövrdə çapdan çıxan "Zənbür" jurnalı Əhməd bəy Ağaoğlunun yaradıcılığını tənqid etmiş, 1909-cu ilin ortalarında onun İstanbula

VƏTƏNPƏRVƏR ŞƏXSİYYƏT

ƏHMƏD BƏY AĞAOĞLU

köçməyinə istehza ilə yanaşaraq Türkiyə sultanının qarşısında səfil və müti bir vəziyyətdə rəsmini vermişdi. Bu rəsmindən sonra Əhməd bəyin tərəfdarları "Tərəqqi" qəzetində "Zənbür" jurnalının bu mövqeyinə qarşı çıxırdılar. Yazıçı Rza Zaki, şair Əbülxalıl Badikubeyi və başqaları "Zənbür"un redaksiya heyətini "cəmdək üstünə yığılan quzğunlara" oxşadı, Əhməd bəy Ağayevi tərif edərək onu "millət mücahidi" kimi qiymətləndirmişlər. Professor İslam Ağayev onlar arasında bu mübahisəyə Üzeyir bəy Hacıbəyovun və Cəlil Məmmədquluzadənin də qoşulduğunu yazmış, Üzeyir bəyi Əhməd bəyi müdafiə etdiyi üçün "Zənbür"un

bildirən Səməd bəy qeyd etmişdir ki, fəqət əski, əsl bir azəri ailəsinin maddi, mənəvi zənginliyi içində inkişaf edən incə zəkasının, həssas ruhunun yaratdığı romantik mizacı bir xalq adamı olan atamın əsəbi, dözümsüz zəka və xarakteri ilə durmadan çarpışdı, bu zəka və xarakterin qaba tərəflərini silərək Ağaoğlu ailəsinin cəmiyyət içindəki yerini almasına ən böyük yardımı etdi. Atamın düşmənləri belə bu qadının qarşısında kinlərini, həsədlərini unutmaq, heç deylisə göstərməmək məcburiyyətini duydular. Atamla ananın evlənməsi, ikisinin də doğulduğu yer olan Qarabağda həmin tarixlərdə müxtəlif səbəblərlə özünü göstərən ictimai dəyişikliklərin bir simvolu sayıla bilər.

Səməd bəy Ağaoğlunun qeyd etdiyi kimi, anası "Qarabağın əsil ailələrindən Vəzirovlar"dan idi. Azərbaycanın məşhur tayfalarından biri olan Vəzirovlar nəslini yetirdiyi ictimai xadimləri və ziyalları ilə tanınmışdır. Görkəmli yazıçı, AXC zamanında Türkiyədə səfir işləmiş Yusif Vəzir Cəmənzəminli Sitarə xanımın qohumu idi.

Əhməd bəy Ağaoğlu Türkiyəyə köçmək məcburiyyətində qalarkən Sitarə xanım hər zaman onun yanında idi. Səməd bəy Ağaoğlu yazırdı: "Atamın Azərbaycanda bir tərəfdən rus idarəsinə, digər tərəfdən

fanatizmə, cəhalətə, geriliyə qarşı açdığı mücadilənin acı mərhələləri də həyat yoldaşını mənən şiddətlə üzürdü. Ərinin başlamış olduğu mücadilə, nəhayət, günün birində həyatını təhlükəyə qoyacaq bir hal aldı. O zaman konstitusiyayı qəbul və elan etdirmiş olanlar arasında Parisdə tələbə ikən tanışdı dr. Nazim, Əhməd Rza kimi dostları olan atam Türkiyəyə hicrət etmək qərarını verdi, anama "Mən getməyə məcburam, dedi, bu əsir Türk Yurdu qurtaracaq olan azad türklərin arasında olmalıyam. Səni ailəndən, məmləkətimdən zorla ayırmaq istəmirəm, istəyirsiniz qal!". Anam cavab verdi: "Ölün-cəyə qədər səninlə bərabər olacağam".

Səməd bəy Ağaoğlu uşaqlıq illərinə aid xatirələrində anasının azərbaycanca xoş bir ahənglə Məhəmməd Füzulinin məşhur "Məni candan usandırdı, cəfadan yar usanmazmı?" qəzəlini söylədiyini bildirmişdir.

Sitarə xanım ağıllı, zəkası və uzaqgörənliyi ilə Əhməd bəy Ağaoğlunun ən yaxşı məsləhətçisi və dayağı olmuşdur. Səməd bəy Ağaoğlu öz xatirələrində bunu bir neçə fakla göstərmişdir. Anasının iztirlərdən qüvvə alan bir qadın olduğunu bildirən Səməd bəy qeyd etmişdir ki, fəlakət illərində atamın əsarətdə və ya uzaq yerlərdə olan dostlarının ailələrinin də nəhayət-siz bir şəfqətlə imdadına çatmağa çalışırdı. İşğal altındakı İstanbula uşaqlarının əllərindən tutaraq mitinqlərə gedir, mitinq təşkilatçılıqlarına yollar göstərirdi. Anadoluya keçmək üçün bir neçə gün gözəndə itməsi lazım gələn dostları evimizdə saxlayır, erməni fədailərinin şiddətlə izlədikləri Penahəli xanın nəticəsi, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə nazir olmuş Behbud xan Cavanşiri cəsurcasına evində gizlədir. Səməd bəy Ağaoğlu Behbud xanın öldürülməsi hadisəsi haqqında yazırdı ki, burada da anamın hadisələri çox yaxşı sezən ruh qabiliyyətinə yeni bir misal vermək istəyirəm. Behbud xan evimizdə on, on beş gün qaldıqdan sonra ona qarşı artıq heç bir hücum edilməyəcəyi qənaətilə meydana çıxmağa qərar verdi. Anam buna şiddətlə etiraz etdi: "Xeyr, dedi, küçyə çıxdıqdan iyirmi dörd saat sonra səni öldürəcəklər". Anamı indləməyən Behbud xan həqiqətən iki gün sonra erməni terrorçusu Torlakan tərəfindən Pera-Palası hotelinin önündə bir gecə yarı öldürüldü.

Azərbaycan mütəfəkkiri Türkiyədə yaşasa da, doğulub böyüdüüyü Şuşanı unutmamışdı. O, vətəninə, xalqına, ailəsinə bağlı olmuşdur. Bu onun fəaliyyəti parlaq şəkildə əks etdirir. Əhməd bəy Ağaoğlu 1892-ci ildə Londonda iştirak etdiyi "Şərqsünaslar Konqresi" ilə bağlı təəssürlərində Hayd Parkı gəzərkən özünü Şuşada, Topxanada hiss etdiyini bildirmişdir.

Əhməd bəy Ağaoğlu Maltada iki ilə yaxın sürgündə olarkən ailəsinə yazdığı məktublarında Qarabağın təbiətini, gözəlliyini tərənnüm etmiş, Şuşa qalasını, Daşaltını, Dəlindəyi və başqa dağları, yerləri yada salmışdır. Bu faktlar onun vətənpərvər ziyalı, el-obasına bağlı olduğunu göstərir. O, məktublarında övladları Sürəyya xanım, Taze xanım (Tezer xanım Taşkıran), Abdurrəhman bəy, Abdussəməd bəy (Səməd bəy), Gültəkin xanım haqqında narahatlığını ifadə edir, onların təhsilləri və işləri ilə maraqlanırdı.

Beləliklə, Türk dünyasının mədəniyyət tarixində özünəməxsus yeri olan Əhməd bəy Ağaoğlu şəxsiyyəti - vətənpərvər, el-obasına bağlı, böyük düha, qayğıkeş ata, sadıq dost kimi xarakterizə edilə bilər. Bu il Əhməd bəy Ağaoğlunun doğumunun 155 illiyi, vəfatının isə 85 illiyidir.

Aytək MƏMMƏDOVA,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent.

tənqidinə məruz qaldığını, onu yerliçilikdə, öz "həmyerlisi"ni müdafiədə təqsirləndirdiklərini qeyd etmişdir. Tədqiqatçı İslam Ağayev Üzeyir bəy Hacıbəyovun böyük bir alicənablıqla, ağıllı, mənalı mülahizələrlə qərəzli hücumlara cavab verdiyini yazmışdır: "Ümumi millətimizin asayiş və səlamətliyini gözəleyen "Tərəqqi" kimi bir qəzetin mühərriri olduğum üçün zənbürçülərə ciddi surətdə təklif edirəm ki, mənə qarşı hər hədyanat söyləyəcəklər söyləsinlər, lakin mənə bəhanə edib də, yekdil və yekvücd olmasın lazım gələn millətimizin içinə qarabağlı, bakılı kimi fitnə-fəsad məsələlər salmasınlar. Mənim Əhməd bəyi müdafiə etməyim, heç kəsə ixtiyar verməz ki, aralığa qarabağlı, bakılı məsələsini salsın. Mən nə edim ki, öz elmimi və biliyimi, bütün istedad və qabiliyyəti-xidmətimi millətin uğrunda sərf etməklə xain, həsəd və bəxil zənbürçülərin gözlərinə bir ox olub batıram".

Bu dövrdə yerliçilik məsələsini ön plana çıxararaq xalqı parçalamağa çalışanlara qarşı düşüncə sahibləri birləşdilər. Cəlil Məmmədquluzadə yerliçilik məsələsinin tənqidi ilə əlaqədar "Molla Nəsrəddin" jurnalının 1909-cu ildə çapdan çıxan "Tərəkmə" felyetonunda göstərmişdir.

1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə Türk ordusu komandanı yanında Əhməd bəy Ağaoğlu müşavir kimi Vətəninə gəlmişdi. Əhməd bəy Ağaoğlunun oğlu Türkiyənin ictimai xadimi, yazıçı Səməd bəy Ağaoğlu (1909-1982) "atam Osmanlı Qafqaz ordusuyla bərabər Nuri Paşanın müşaviri kimi Azərbaycanın qurtarılmasına gərdirdi".

Mütəfəkkir Türkiyəyə qayıtdığı zaman ölkənin siyasi vəziyyətinə görə 1919-cu ildən 1921-ci ilə qədər Maltada sürgün həyatı yaşamışdır. Ağaoğlu Maltada Ziya Gökalpla birlikdə sürgündə olmuşdur. Sitarə xanım la Əhməd bəyin məktublarından da məlum olduğu kimi onların ailəsi yaxın idi.

Səməd bəy Ağaoğlu atasının sürgündə yaşadığı həyatı belə təsvir edirdi: Atamın Maltada keçən iki ilə yaxın əsarət həyatının onun romantik, idealist ruhunda yaratdığı böyük qarmaqarışıqlığı, anama, bizə yazdığı məktublarda oxumaq mümkündür. Anamın cavabları isə atamın üsyanlarına qarşı ən böyük təsəlli mənəbəyi idi. Kiçik, talıq xətlərlə, Azəri ləhcəsilə yazılan bu məktublar həmişə "Əhməd can" deyə başlar, sonra həmin eyni sözlər, cümlələr evin halını, məmləkətin mənzərəsini anlatmağa keçərdi.

Səməd bəy Ağaoğlu atasının ən yaxın dostu kimi onun həyat yoldaşı Sitarə xanımı, yeni anasını təqdim etmişdir. Sitarə xanım əsl Azərbaycan qadınına məxsus keyfiyyətə sahib olmuş, Əhməd bəy Ağaoğlunun ən yaxın dostu olmaqla yanaşı, övladlarının təlim-təربiyəsində də böyük rol oynamışdır. Anasının oxuyub yazmaqdan başqa təhsili olmadığını